

David Kettler

Mannheim Károly figyelemre méltó felemelkedésének titka¹

Franz L. Neumann 1953-ban azzal kommentálta saját generációja sok száműzött német értelmiségi képviselőjének gyakran meglepően sikeres karrierjét, hogy hangsúlyozta mind az amerikai „kollégák és egyetemek készségét”, hogy „vállalták azt a kockázatot, hogy munkát ajánljanak nekünk”, mind pedig kiemelte a szívélyességet, „amellyel fogadtak bennünket, és bármiféle ressentimentnek a majdnem teljes hiányát” (NEUMANN 1953, 4–26; KETTLER–MEJA 2001, 100–111). Nyugodtan feltehetjük, hogy az ilyen tényezők Németországban majdnem teljesen hiányoztak ahhoz, hogy a fiatal magyar, Mannheim Károly – akinek zsidó származása ráadásul nyilvánosan ismert volt – száműzetésként önstilizált pályafutását megkönnyítsék, amikor 1921-ben Heidelbergbe érkezett. A heidelbergi egyetem Filozófiai Karán belül vehemensen támadták habilitációját;² a frankfurti egyetemre történő későbbi kinevezését a Poroszország Tudomány, Művészet és Népoktatás Minisztériuma a Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar és dékánja ellenállásának dacára vitte keresztül (KETTLER–MEJA 2001, 119).

De bizonyos értelemben Neumann megfigyelése érvényes a weimari korszak Németországa számára is. Egy rövid történelmi pillanatban több egyetemen egyfajta rés nyílt személyek relatív kicsiny csoportja számára – és nem kevesen közülük később a Neumann által említett intellektuális exilium magvát alkották. Ezen írás fókuszában tehát Mannheim Károly sikertörténete áll, s intenciója szerint a Weimari Köztársaságban számára adott esély megvilágítására irányul.

Tézisem az, hogy Mannheim két jellegzetes szociológiai témája – a generációk és az értelmiség szociológiai vizsgálata – éppen ennek az esélynek a magyarázatát teszi lehetővé. Mannheim ugyanis a fiatal háború utáni nemzedék, valamint kulturális értelmiségi réteg tagjaként emelkedett fel – közöttük néhány emigráns és sok zsidó, de mindannyian kívülálltak az intézményesített tudományos diszciplínákban uralkodó hagyományokon. Több német egyetem részleges és csak átmeneti megnyitása átlagon felül tehetséges tudósok (gyakorlatilag kivétel nélkül férfiak) számára, akik mindkét tulajdonsággal rendelkeztek, a Weimari Köztársaság különös politikai viszonyainak az egyik

¹ Ez a dolgozat korábbi angol nyelvű írásom német újrafeldolgozása (KETTLER 2003, 140–153).

² Demm (DEMME 1999, 31–33) részletesen tárgyalja a Mannheim Károlyral szemben Heidelbergben megjelenő ellenséges érzület politikai és sovíniszta (különösképp antiszemita) körülményeit. A felelős württembergi hivatalnok arra irányuló kísérletében, hogy Mannheim honosítását – amely a habilitáció előfeltétele – megakadályozza, bizonyára sokak nevében beszél, amikor ezt írja: „A mind nagyobb számú idegengyökerű kelet-európai nagyvonalú honosításában, mint az sok esetben megfigyelhető, inkább a német érdekeltség komoly veszélyeztetését látom akkor, és pedig fokozott mértékben, ha az egyetemi állások idegenek általi megszállásától (Durchfremdung) kell tartanunk, melyek a némettség fenntartása szempontjából – kiváltképpen az egyetemi tanároknál – különösen fontosnak tekintendők.” Bajorországból hasonló fenntartások érkeztek Mannheim honosítás iránti kérelmével kapcsolatban (KETTLER–MEJA 1995, 90–91; fordított és szövegösszefüggésbe helyezett kiegészítőleg mellékelt szöveg).

funkciója volt, pontosan úgy, mint ahogy a Neumann által kissé túlzóan dicsért amerikai pandanját a Franklin Delano Roosevelt-korszak formálta.

Mindkét esetben a sokat ígérő eredményt gyakran az ezen intézményeken belüli ellenzéki kisebbségek teljesítményeinek kell tekintenünk. Ezeknek a kisebbségeknek, tekintettel koruk általános intézményi zűrzavarára, sikerült az uralkodó érdeket semlegesíteni és legyőzni. A gazdasági válság elleni New Deal mozgósítás az amerikai példát, az új demokratikus köztársaságnak tett legkülönbözőbb lokális és gyakran bizonytalan szolidaritási gesztusok pedig a német példát jelentik. De csak az újonnan érkezettek kibékíthetetlen ellenségei tudták komolyan képviselni azt a redukcionista felfogást, hogy kinevezésük tisztán politikai természetű. Ám azon kevesek tehetsége, akik itt és most meg tudták ragadni az ajánlkozó lehetőséget, abszolút reális volt, és az ily módon lehetségessé vált karrierük gyakran jelentős intellektuális teljesítményekhez és kulturális alkotásokhoz vezettek.

Az amerikai és német példák többek mint pusztá párhuzamok; történelmileg szorosan összekapcsolódnak. Mannheim értelmiségi generációjának a kései weimari évek alatt relatíve független erőként történő önlétrehozása olyan önmegalkotás volt, amelyet reprezentatív személyiségek egyetemi kinevezéseikkel elért legitimitása támogatott; mindez kételyeket kell hogy ébresszen bennünk Neumann azon állításával kapcsolatban, hogy az amerikai egyetemek vendégbaráti érzülete „szerencsés megoldást nyújtott egy tragikus problémára”. Legalábbis Mannheim esetére érvényes, hogy a weimari generáció sokat ígérő elvárásainak beteljesületlenségét soha nem tették jóvá a száműzetésben. Mannheim saját sikere második, angliai száműzetésében tehát nem azonos egy „happy end”-del.³ Itt azonban érdeklődésünk a weimari éveknek szól.

MANNHEIM MINT GENERÁCIÓJÁNAK REPRESENTÁNSA

Mannheim sikerének története először is nem tűnik bonyolultnak. Németországban sikeres volt, mert bámulatra méltó érzékenységet mutatott a kor legaktívabb gondolkodóit nyugtalanító egzisztenciális kérdések iránt; mert provokatív válaszokat adott ezekre a kérdésekre, amelyek a korszak szellemi összeütközéseiben elkerülhetetlen vonatkozási pontokká váltak; és mert értett ahhoz, hogyan nyerje el befolyásos professzorok kis csoportjának lojalitását. A nagy személyiségekre fókuszáló kultúraközösség számára Mannheim egy egész generáció tehetségét és ígérését – és persze veszélyét – reprezentálta.⁴

Mindazonáltal az itt képviselt nézetet Mannheimról mint egy generáció reprezentánsáról Carsten Klingemann, a szociológiatörténet elismert kutatója kétségbe vonja. A Klingemann felfogásával való konfrontáció megvilágítja majd, hogy az „egy generáció reprezentánsa” attribútummal mi a szándékunk, és ez a kihívás, így legalábbis remélni lehet, lehetővé teszi a kínáló alkalmak és minősítések összjátékának jobb megértését.

Második angliai száműzetése alatt első publikációjában Mannheim a következőket írta nyilvánvaló meglepéssel a London School of Economics folyóiratában:

³ Mannheim angliai „sikerének” kétértelműségét behatóan tárgyalják a következő írások: KETTLER–MEJA 1987, 170–195; KETTLER–MEJA 1995, 193–195, 281–286, 314–319. Neumannról ellentmondásos anyagot prezentál David Kettler (KETTLER 2002, 31–34).

⁴ Ezt az esetet a legjobban alighanem Ulf Matthiesen írja le, sajnos egy viszonylag nehezen hozzáférhető publikációban (MATTHIESEN 1989). Ehhez új, részletesen alátámasztott munkaként lásd Reinhard Laube művét (LAUBE 2004).

„A német szociológusok fiatalabb generációja reprezentatív tagjainak szempontjából az empirikus kutatás iránti aktív érdeklődést állapíthatunk meg, habár az empirizmus komplikált fogalom” (MANNHEIM 1953, 221).

Klingemann ügyesen azt az ellenvetést teszi, hogy Mannheim generációjának reprezentációjára támasztott igénye nem felel meg saját kritériumainak.⁵ Ironikus gesztussal félretolja Mannheim fenntartását, tanúk sorát idézi meg, kezdve 1931-ben a Rockefeller Foundation egy nem azonosítható szakértőjével egészen ötven évvel később Dietrich Rüschemeyerig (1981), beleértve Max Horkheimert (HORKHEIMER 1987, 271–294) és Theodor W. Adornót (ADORNO 1986, 13–45), „akik az empirikus társadalomkutatást konstitutívnak tekintették az Institut für Sozialforschung programja számára” (KLINGEMANN 2000, 231). Klingemann szerint mindannyian egyetértettek abban, hogy Mannheim módszere minden, csak nem empirikus.

Azonban a Frankfurter Iskola empirizmusa bizonyára nem kevésbé volt „komplikált”, mint a Mannheim által elérni szándékozott (MATTHIESEN 1989, 81–83). És ami a Rockefeller Foundation értékelésének hiteltérdemlőségét illeti, Klingemannnak utalnia kellett volna arra, hogy információforrása egy figyelmeztetést is mellékel: A Rockefeller Foundation részéről történő értékelésnek ugyanis nem szabad a szakértő azon meggyőződését figyelmen kívül hagynia, hogy „a német közvélemény a jelenlegi időpontra (Frankfurtban) minden nagyobb pénzügyi támogatást elutasított”. A probléma az, hogy „az egész atmoszféra internacionális és zsidó”, és hogy „a kar tagjai között sok zsidó van” (KETTLER–MEJA 1995, 134).⁶

Egy bonyolult probléma Klingemann által történő megnevezése furcsán polemikus módon fogalmazódott meg, mintha Klingemannnak még 65 év biztos távolságából is az lenne a küldetése, hogy a brutálisan elűzött kutató – akinek idegen nyelven egy idegen országban kellett az elismerésért küzdenie – netalán ügyetlenül kifejezett igényeit visszautasítsa. Mannheim 1934-es dolgozatában sokat mond az empirizmus komplikált és vitatott megértéséről saját generációs csoportján belül, bizonyára eleget, hogy a közös empirikus aspirációkkal kapcsolatos igényét érthetővé tegye, és eleget annak megvilágításához is, hogy a Klingemann által erőltetett tanúk ítélete nem képes definitív módon tisztázni sem az idézett szövegrészben a Mannheim által szóba hozott metodológiai problémát, sem Mannheim saját karrierjének a jelenlegi összefüggésben fontosabb problémáját, amely itt elsődlegesen érdekel bennünket.

Robert K. Merton, akinek mint az empirikus társadalomkutatás teoretikusának a reputációját Rüschemeyer aligha vonja kétségbe, a manheimi tudásszociológia klasszikus – az empirikus szociológia álláspontjáról történő – kritikai méltatásának a szerzője (MERTON 1957, 489–508). Merton nem vitatkozó értelmezése kiindulópont azon szerzők számára, akiknek Mannheim „reprezentatívként” való jellemzését Klingemann elutasítja. Ezek a szerzők egyébként Merton saját pozícióját is tiszteletteljesen támadják az empíria „komplikált fogalmának” egy másik értelmezése alapján, különösképpen a

⁵ Klingemann itt (KLINGEMANN 2000, 230–233) tanulmányunk egy passzusát bírálja. (KETTLER–MEJA–STEHRE 1990, 1441–1473.)

⁶ A Rockefeller referens A. W. Fehling, a Rockefeller Foundation for the Social Sciences in Germany Fellowship Advisory Committee-jének a titkára (RF/1.1/717/20/186; RF RGB-1932/717/77/617) volt. A Rockefeller Foundation szkeptikus magatartásáról – tekintettel a Horkheimer és Adorno által vezetett Institut für Sozialforschung kutatási tervzetére, amelyben amerikai empirikus módszerek alkalmazását ígérik – lásd az 1950–1951 közötti levelezésben található ellentmondásos értékeléseket. (In RF1. 2/717/115/155.) A kutatási pénzeket végül mégis jóváhagyták. A Rockefeller Foundation néhány mértékadó személyisége Horkheimerrel szemben régtől fogva bizalmatlan volt. Ehhez lásd Bryce Wood Horkheimerrel és Franz L. Neumannal 1948. január 8-án készült interjújának memorandumát (RF/[RG2-1948/717/428/2888] 8 jan 48).

minőségi interpretációra, a történelemre és tágabb értelemben az empirikus módszer önreflexiójára tekintettel (KETTLER 1967, 399–426; KETTLER–MEJA 2001).

Ahol Mannheim „szociológusok fiatalabb generációjáról” beszél, ott hivatkozik mind a generációk, mind a szociológia sajátos megértésére. A generációk problémájáról szóló tanulmányában arra utal, hogy a biológiaival ellentétben a szociológiai álláspontból a generáció nem pusztán „generációs elhelyezkedés”. Mannheim különbséget tesz „generációs összefüggés” és „generációs egység” között. Egy korcsoport csak akkor számít generációs összefüggésnek, ha tagjai „ugyanazon történelmi-aktuális problematika alapján orientálódnak”, és a generációs összefüggések csak akkor tagolódnak elkülönült generációs egységekre, ha „ezeket az élményeket mindenkor különböző módon dolgozzák fel” (MANNHEIM 1964, 554). Mannheim öntisztázásra irányuló kísérleteiben már évekkel generáció-tanulmányának publikálása előtt rá volt arra utalva, hogy az elemzés mindkét síkján egy meghatározott generáción belül elhelyezze el magát. Ez Budapesten 1919 előtti az a generáció, amelynek közös tapasztalata a polgári, liberális és pozitivisták kultúra „tragédiája”, egy generációs egység, melynek reményteljes küldetésévé vált az e kulturális válság által hozzáférhetővé tett kritika-analitikus eszközök tökéletesítése, hogy ezen a módon dialektikusan ériék el az emberi lélek radikális megújulását. (MANNHEIM 1964, 66–84; GLUCK 1985; KARÁDY–VEZÉR 1985)

Évekkel később a remény fogalma újra szerepet játszott Mannheim saját generációjának Max Weber generációjával történő szembeállítására és egybevetésére során. Mannheim Webert a korai német jogásszal, Gustav Hugóval (1764–1844) hasonlítja össze és úgy találja, hogy generációszerűen fogva tartja a „dezillúzió-realizmus” mentalitása (MANNHEIM 1984, 211) ellentétben saját generációjával, amely, *mutatis mutandis*, Friedrich von Savigny-nak a felszabadító háború által formált és bátorított generációjával hasonlítható össze. Ezek a háborúk csináltak – írja Mannheim – „reális vitát a teoretikus vitából” (MANNHEIM 1984, 214). Mannheim itt ugyanazt a formulát használja, amelyet várakozásteljesen a késő Weimari Köztársaság ideológiai válságára alkalmaz: a tudásszociológia révén politikai eredmények érhetőek el és meghaladható a társadalom válsága.⁷ Azonban a korai weimari évek alatt még meg volt arról győződve, hogy saját generációs egysége, a szociológusok fiatalabb generációja rendelkezik mind az alkalmalmmal, mind pedig a küldetéssel, hogy a köztársaságot hozzásegítse a sikerhez.

Tehát ahhoz, hogy valaki Mannheim sajátos értelmében szociológusnak számítson, nem elegendő, hogy az Akadémia által hivatalosan ilyenként igazolják. Mannheim 1930 és 1933 között tartott előadásai az igazi szociológust a mértékadó generációs egységgel azonosítják egy konkrét generáción belül. A generáció mind a kollektív szociális normáktól való distanciálódás közös tapasztalata, mind egyrészt a gyakran ideológiaként delegitimált intézményesített szociális normák és másrészt azon orientációk közötti diszkrépancia révén konstituálódik, amelyek megfelelően számításba veszik a fiatalság, a nők és különösképp az értelmiségiek tényleges helyzetét. Ezt a történelmi tapasztalatot bár generációs egységek sora osztja, azonban csak a szociológus generáció tudja „ezeket az élményeket feldolgozni”, hogy ily módon (1) fejlessze ki a kor diagnózisát; (2) kerülje el a fasiszták és az ortodox marxisták által különböző módon

⁷ Ezt a generációs különbséget kell megérteni ahhoz, hogy Mannheim Max Weberről alkotott, esetleg talán túlzottan is jóakarató ítéletét legyengítsük, amely őt arra indította, hogy Webert a *German Sociology*-ban mint az egyetlen írja le, „akinek művére a fiatalabb generáció aggályok nélkül ráhagyatkozhat”, amennyiben a kérdés-feltevés leginkább reprezentatív fajtájáról és az empirikus kutatás legjobb megközelítéséről van szó (MANNHEIM 1953, 218). Ami a vita tárgyát képezi, Weber kontroverz hagyatéka, és ezen a ponton Mannheim Leopold von Wiesével és másokkal polemizál. (LOADER–KETTLER 2002, 71–107.)

előidézett reprimítívizálódást; (3) tervezze meg a demokratikus tömegpublikum számára alkalmas politikai képzést; és (4) bátorítsa a legfontosabb politikai cselekvők flexibilis gyakorlati orientációját. (MANNHEIM 2001, 3–22, 145–168; KETTLER–MEJA 1995, 121–135; LOADER–KETTLER 2002, 71–107, 177–207.)

Az ilyen szociológusok módszerei szükségképpen empirikusak lesznek, mivel kommunikálható bizonyítékokat kell beszerezniük, amelyek túlmennek elméleti modelljeik tisztán logikai koherenciáján vagy esztétikai vonzerején és az intuitív bizonyosságon. Az empirikus módszerek azonban lehetnek történelmi vagy fenomenológiai módszerek is, vagy akár az amerikai módszerek adaptációi, amelyek lehetséges kutatási eszközként éppen úgy elbűvölték Mannheimot. A módszereknek mindenképp meg kell engedniük – olyan átfogóan ahogy csak lehetséges – az ideológia hatalmával való leszámolást. Mannheim szociológusai empirikusan orientálódnak, mivel a reálisan létező világot akarják megismerni, de nem empiristák. Az ismeretelméletileg megalapozott akadályok (inhibíciók) manheimi eljárásmodja idegen mind a korai pozitívizmustól mind a logikai pozitívizmustól. Az ismeretelmélet ugyan képes megmagyarázni a tudást, de nem feltételezi azt. Az empirikus módszerek alkalmazása, mindegy milyen fajta, nem korlátozza már előzetesen az igénybe veendő változót vagy a felteendő kérdést. A szociológusoknak szembe kell szállniuk a saját léthelyzetük és az általánosan elfogadott értelmezések közötti mélyreható nézeteltérések széles körben elterjedt generációs tapasztalatával; a kor központi problémáit kell megközelíteniük, és ehhez a rendelkezésre álló empirikus módszerek közül a legmegbízhatóbbat kell alkalmazniuk. (MANNHEIM 2001; KETTLER–MEJA 2006.)

1933. április 25-én, csupán néhány nappal Németországból való menekülése előtt, Mannheim (magyarul) levelet írt régi mentorának, Jászi Oszkárnak: „Kár, hogy itt összetörött minden, sikerült olyan progresszív generációt összehozni, mely a németésen belül egy más fejlődés irányába hajthatta volna a történelmét. De már késő volt.” (GÁBOR 1996, 60.) Mannheim itt arról a generációs egységről beszél, amelyet angliai száműzetésében született 1934-es tanulmányában is megemlíti; Angliában azt remélte, hogy a képzett nyilvánosság e generáció reprezentánsaként ismeri majd el. És ezen túlmenően olyan reményeket is táplált, hogy terapeutikus szándékkal indokolt diagnosztikai kutatásai számára össze tudja majd toborozni ezen generáció fiatalabb tagjait, hogy a demokrácia Hitler hatalommegragadásával jelzett válságán úrrá legyenek.⁸ Ebből a kezdeményezésből azonban nem lett semmi. Ahhoz, hogy elérje azt a törekény elismerést, amelyet Angliában aztán ténylegesen meg is kapott, Mannheimnek a harmincas évek végén változtatni kellett orientációján. De ezt a történetet mások már elbeszélték. (LOADER 1985.) Itt Mannheim kiindulópontja a második száműzetés idején azért releváns, mert ez a kiindulópont megvilágítja sikeres németországi pályafutá-

⁸ Mannheim 50. 000 \$-t kért a Rockefeller Foundation-tól a *The Sociological Causes of the Cultural Crisis in the Era of Mass-Democracies and Autarchies* című tanulmányáért, vagyis ötször többet, mint az az összeg, amelylyel Alfred Weber nagy, hároméves, az európai gazdasági problémákat kutató team-projektjét finanszírozták. Mannheim többek között kifejezetten azzal a szükségszerűséggel indokolta tervezetét, hogy meg kell tartani a fiatalabb német szociológus generáció magját. A Rockefeller Foundationnak javasolt potenciális munkatársak között található Theodor Reik, Alfred von Martin, Sigmund Neumann, Franz L. Neumann, Ernest K. Bramstedt, Norbert Elias, W. Falk, Hans Gert, Svend Riemer és Albert Salamon. Reikon és Neumannon kívül – akiket Mannheim valószínűleg már Frankfurtban is ismert, de csak Londonban tanultak nála – a többiek szoros kapcsolatban Alfred Weberhez, Ernst Ledererhez és/vagy magához Mannheimhoz. Mannheim, a hozzá írott levelében Siegfried Kracauer számára is megemlíti egy pozíció lehetőségét. Az archív anyag részletes tárgyalása megtalálható: KETTLER–MEJA 1995, 178–182. Lásd továbbá Mannheim 1933. július 26-án és szeptember 25-én kelt leveleit Louis Wirth-hez és Tracy Kittredge-hez. (GÁBOR 1983, 64–66, 72–73.)

sát is, kiváltképp az új szociológus generáció reprezentációjára támasztott igényre és arra az elfogadásra tekintettel, melyet ez az igény ténylegesen elért. A weimari szociológia reprezentálásaként felfogott Mannheimról kritikailag elmélkedni igen tanulságos lehet egy olyan intellektuális vállalkozás szempontjából, mint a szociológia, amelyet Mannheim egy progresszív generáció helyeként értett meg, s amelyet Heidelbergben különösen Alfred Weber és Emil Lederer támogatott.

MANNHEIM MINT EGYETEMI ÉRTELMSÉGI

Egy magyar emigránsszövegben Mannheim Heidelbergbe történő megérkezésének évében, 1921-ben arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy a német kultúra megértése „a mai német progresszív értelmiség ... kis, vékony rétegével” való szellemi rokonság által meghatározott. „Engem ma” – írja –, „elsősorban azoknak az élete érdekel, akikhez tartozom ... Mi..., akik könyveket írunk és olvasunk és az írásnál és olvasásánál egyoldalúan csak a szellemben vagyunk érdekeltek.” A kulcsfogalom a *művelődés*, mert a művelődés és igazi humanizmus által formálódik ki az emberek újfajta rétege, akik keresztezik a gazdasági és más szociológiai osztályozásokat. A művelődés kialakítja a spontán életformákat is, és az embert egy elszigetelt, mások számára hozzáférhetetlen világba helyezi. Száműzetésben élőként és idegenként, aki megszólítja a hozzá hasonlókat, Mannheim arra a következtetésre jut, hogy „mindig elcsodálkozom, mennyivel közelebb állok azokhoz, akik ennek a humanitásnak részesei, s ők mennyivel közelebb állanak hozzám, mint én vagy ők a maguk nemzetségbeli, de egészen más emberfajtajához.” (MANNHEIM 1985, 73–75.) Mannheimnek talán a leginkább állandó, egész életében eleven érdeklődését lényegében az erre a rétegre irányuló reflektáló elmélkedése jelentette. Még amikor utolsó éveiben Angliában inkább más problémákhoz fordult, továbbra is gyűjtötte az anyagokat – mint azt a Keele-ben található Mannheim-Archívum bizonyítja – az e témáról szóló lezáró történelmi munkájához.

Az értelmiség fogalma vitatott. A hivatalos közép-kelet-európai nyelvhasználatban az „értelmiség” többé vagy kevésbé azonos az egyetemi képzéssel elért vagy megerősített politikai tekintéllyel és társadalmi státussal. Ezzel szemben Mannheim saját értelmiségfogalmában hangsúlyozza az aktív alcsoport különös jelentőségét. Ismeretes az értelmiségiek központi szerepe Mannheim leghíresebb könyvében, az *Ideologie und Utopie*-ban, de már Alfred Weberhez és annak kultúraszociológiájához hat évvel azelőtt történő odafordulását e modern – lényegileg városi – társadalmi szegmens iránti élénk érdeklődés jellemezte. Ez a társadalmi szegmens különböző osztályok individuumait egyesítette, akik a művelődés elsajátításának, termelésének és újratermelésének közös elkötelezettsége által kötődtek össze, és a kultúra mint autonóm szféra a felvilágosodás utáni korszakban történő felemelkedésének társadalmi pandanját jelentette. Ez a társadalmi álláshely a forrása a liberális, konzervatív és más ideológiáknak, állítja Mannheim, de a kultúraszociológiát is csak ez teszi egyáltalán lehetővé. A művelődési kultúra e két aspektusának a rejtélyes összekapcsolódása lett Mannheim konzervatív gondolkodásról szóló habilitációjának és más rokon tanulmányoknak a fő témája. (MANNHEIM 1980; uő. 1984.)

Mannheim választása Alfred Weberre, mint heidelbergi habilitációjának témavezetőjére, pontosan abban az évben esett, amelyben Weber elmélyült a *Die Not der geistigen Arbeit*-tal (WEBER 1922, 163, 165–184, 254–259) kapcsolatos kutatómunkájában. Weber különös érdeklődése a szabadfoglalkozásúak körében az 1921–1922-

es katasztrofális infláció által előidézett pusztulásnak, speciálisan az értelmiség csoportjának szólt. Weber, mint később Mannheim is, nem minden akadémiai értelmiséget számít az értelmiségiekhez, hanem csak azokat, akik „kultúrálisan termékenyek” voltak, mivel csak ők alkották a művelődési réteg tulajdonképpeni magját. Azonban Weber és Mannheim között döntő különbség állt fenn, mivel – Eberhardt Demm szavaival – „a szellem és a szellemi” Webernél „gyakran szinonim az egyetemi professzorral” (DEMM 1999, 162–163). Mannheimnek más a kiindulópontja. Ámde ez a tényleges konvergencia Weber és Mannheim között, akik ugrópontot jelentenek történetünkben. Alfred Weber a viszonylag kis számú tudós közül az egyik vezető személyiség volt, akik készek voltak a Mannheim-féle értelmiségieket egyetemi pályákra irányítani és támogatni. És azok közül, akik ezeket az értelmiségieket az egyetemi tudományágakban le akarták horgonyozni, Mannheim egyedül álló módon önreflexív volt. Azt hitte, hogy éppen az ilyen meggyökeresedés engedi meg az értelmiségieknek, hogy teljesítsék tulajdonképpeni küldetésüket.

Mannheim mindenekelőtt az egyetem világa és az értelmiségiek distinktív világa közötti hasadásról beszél. A habilitációs előadásához szorosan kapcsolódó, a társadalomtörténész Ernst Troeltschről szóló dolgozatában írja: „Úgy tűnik, hogy Troeltsch ismét egyesíteni akarja magában a jelenkor német gondolkodásában rejlő szociológiailag feltételezett szellemi hasadást egyrészt a szellemes, gyakran igen mélyen szabad – azonban a maga külső és belső kötetlenségében gyakorta az ellenőrizhetetlenbe vesző – tudósi és esztéta mivolt, másrészt a tanítóhivatalhoz kötött, az anyagot uraló, de a jelen eleven centrumától távoli tudósi mivolt között.” (MANNHEIM 1964, 263.)

Habár Mannheim kétségbe vonja, hogy Troeltsch ténylegesen elért egy ilyen szintézist, de az bizonyos, hogy ez „önmagában véve szükséges”. Mannheim a relatíve szabadon lebegő értelmiség fogalmát először nem az *Ideologie und Utopie*-ben használja, ahol az értelmiség társadalmi típusát elsődlegesen ama képességére tekintettel vizsgálja, hogy tudásszociológiai módszerekkel elérje-e a „politikát mint tudományt”, hanem már a konzervativizmust tárgyaló munkájában, és egészen más hangnemben. „Ezek a szabadon lebegő értelmiségiek – írja – a tipikus igazolás-gondolkodók, 'ideológusok', akik értenek ahhoz, hogy mélyértelmű titokzatossággal és szövevényesen megalapozzanak minden olyan politikai akarást, melynek szolgálatába szegődnek.” (MANNHEIM 1984, 146.) Az ilyen mentalitás csupán Mannheim több egymásra következő, az értelmiségiek bizonyos csoportjai és a fasizmus – amely minden ideológia közül a legkevésbé intellektuális – közötti nyugtalanító lelki-szellemi egybehangzással kapcsolatos vizsgálódásának egyik aspektusa. Ugyanakkor a fasizmus ott keletkezik, ahol értelmiségiek a civiltársadalom történelmileg felnőtté vált társadalmi cselekvőire való hivatkozás nélkül akarják elérni a hatalmat (MANNHEIM 1993, 69–80). Az értelmiségieknek ahhoz, hogy az *Ideologie und Utopie*-ben leírt konstruktív értelmiségiekké váljanak – mint legfontosabb munkatársak, akik közreműködnek ama szükségszerű szintézis létrehozásában, melynek révén az ideológiai bizalmatlanság realisztikus politikai tárgyalások nyilvános folyamatává alakulhat – először önmagukat kell felfedezniük azáltal, hogy kritikailag kutatják azt a szellemi magatartást, amely mind világosabban artikulálódik a szociológia új egyetemi szakán. És megfordítva, az egyetemnek és különösen a szociológiának meg kell nyílnia az értelmiségiek kísérletező beállítódása, az ortodox filozófiai és pedagógiai rendszerrel szembeni kritikai distanciája előtt. (MANNHEIM 2000, 102–107.)

Mannheim az egyetemek és az értelmiségiek között megkötendő kölcsönösen előnyös megállapodást javasol. Egy ilyen paktum első, inkább közvetett taglalása 1922-ben jelent meg, és szoros összefüggésben áll Alfred Weberrel való tárgyalásaival. Mannheim egy, már az első világháború kitörése előtt behatóan vitatott témát kezd újra, amelyet Siegfried Kracauer 1923-ban mint „a mai akadémiai fiatalság legjobb részének tudomány iránti gyűlöletét” írja le (KRACAUERE 1995, 48–49).⁹ A problémát a diákok törekvéseivel szemben a saját impulzusainak engedelmessé szaktudományos egyetemi diszciplínák rigid közömbösségére vezeti vissza, hivatkozva a gazdag szellemi tapasztalatokra is, melyeket sokan közülük az egyetem előtti időből hoztak magukkal. Pontosabban: Mannheim amellett érvel, hogy a lassanként elmeszesedő tudományok megfiatalítása szempontjából a nevelési funkció drámai irányváltása elengedhetetlen. Az egyetemi szakokon úgy kell tanítani, hogy lehetővé váljon a fiatalságtól is tanulni. A tulajdonképpeni probléma azonosítása céljából Mannheim három történetet mesél el; mind a három történet olyan elsőéves diákok tapasztalatainak a vázlatja, akik égető – a kor mozgalmaival való elkötelezettségük által inspirált – kérdésekkel érkezik az egyetemre, hogy aztán a túlzottan szakirányú tanrend által hirtelen arra kényszerüljenek, hogy eredeti kérdéseiket egyszerűen elfeledjék vagy mindenkorai tudományozásuk kérdéseinek és módszereinek alárendeljék. Az első diák aktív politikai mozgalomból érkezik, a második vallási-misztikus közösségből, a harmadik belülről ismeri a művészetet és össze van fonódva vele. Tanulmányaikat tehát mind a hárman alapos tapasztalatok és belátások megszerzését követően kezdik meg. De amit most tőlük a társadalomtudományokban, a filozófiában és művészettörténetben megkövetelnek, tulajdonképpen pontosan azt hagyja figyelmen kívül vagy becsüli le, amit már magukkal hoztak. Mannheim úgy találja, hogy ez borzalmas pazarlás, de nem ereszkedik le addig, hogy pusztán romantikus gesztust tegyen a fiatalság és annak állítólag vitális összetartozása javára, amely az alapigazságokra, végső misztériumokra és értelmes életfeladatokra irányuló közösségi törekvésben nyilvánul meg. Éppen ellenkezőleg: minden észlelésen kívüli nem-tudományos formációval ambivalensen áll szemben. Arra int, hogy az ilyen eszmék talán már nem többek mint elavult elképzelések elhalványult árnyainál, de mindenesetre elkerülhetetlenül homályosak és elmosódottak. Ezenkívül a fiatalság sorsa az, hogy érettebbé váljon, és így feladja azokat a lelki-szellemi beállítódásokat, amelyek az ilyen intenzív kötöttségekkel adekváltak. Teljesen helyes, hogy az egyetemek a tudományokat közel hozzák a diákokhoz, következtet Mannheim, de a tudományoknak is nyitottnak kell lenniük a fiatalság sürgetésével szemben. A tanításnak a tudományos munka regenerációjához kellene vezetnie. (MANNHEIM 2004, 576–581.)

⁹ Georg Simmel ehhez a következőket jegyzi meg: „Aki évtizedeken keresztül az akadémiai területen tevékenykedik és élvezi a fiatalság bizalmát, tudja, hogy gyakran éppen a belsőleg leginkább eleven és idealista fiatal emberek fordulnak el néhány szemeszter után csalódottan attól, amit az egyetem számukra az általános kultúrában, legbensőbb szükségleteik kielégítésében kínál. Mert a kitűnő, specialis és exakt oktatáson kívül, még valami általánosabbat vagy – ha másként fejezzük ki – személyesebbet akarnak, amit persze a történelem, a művészet, a filológia is megadhat, amit azonban, tárgyi kérdésessége dacára, a legtisztábban és legteljesebben a filozófia képes nyújtani. Nevezik bár ezt a tudomány pusztá melléktermékének vagy akár a filozófiának mint tudománynak; de ahol ezt a fiatalságnak már nem nyújtják többé, ott éppen a legjobb elemek fordulnak más forrásokhoz, amelyek ígérnek ama legmélyebb szükségletek táplálását: a misztikához vagy ahhoz, amit 'életnek' neveznek, vagy a szociáldemokráciához vagy általában irodalomhoz, a rosszul megértett Nietzschehez vagy a szkeptikusan színezett materializmushoz. Ezzel kapcsolatban ne ámítsuk magunkat: a német egyetemek a fiatalság belső vezetését a legnagyobb mértékben ilyen jellegű hatalmaknak adták át.” (SIMMEL 1913/83, 233.; idézi LICHTBLAU 2004, 407–408.)

Ennek a kutatási filozófiának a továbbfejlesztése már impliciten megtalálható Mannheim didaktikai frankfurti előadásáiban (MANNHEIM 2000, 45–118; MANNHEIM 2001, 158–168), és némileg később, szigorúbban megfogalmazva, Mannheimnek a szociológia birodalmi-német egyetemi docenseinek az ülésén *Die Gegenwartsaufgaben der Soziologie* címmel tartott előadásában (MANNHEIM 1932). Itt az aktualitás és ellenőrizhetőség szükségszerű kapcsolata az ugrópont. Ez a kettős kritérium kapcsolja össze a legtöbb értelmiségi által magáévá tett kortársi problémakonstellációt a realitáskontroll adekvát empirikus módszereivel, anélkül, hogy a kutatás eközben az oktatási üzemből szisztematizált kérdések kompendiumára korlátozódna. Ez a befejezetlen projekt, Mannheim explicit programatikusan megfontolásai mellett, leginkább a kutatási program vizsgálatával érthető meg, amelyet Mannheim Frankfurtban kezdett el és a weimari korszak erőszakos végével hirtelen fejezett be.

A Rockefeller Foundation Klingemann által idézett ítélete revidálta a pozitív első reakciót Mannheim kutatási kérelmére, amelyben szociológiai szemináriumának fő aktivitásai között nemcsak az internacionális interdiszciplináris kutatási bibliográfia szociológiai kulcsproblémákról szóló ambiciózus tervezetét listázta, hanem „induktív” vizsgálatokat is a vezető személyzet kiválasztásáról politikai pártokban, szakszervezetekben és a katolikus egyházban, valamint tanulmányokat a nők politikai szerepéről, a bevándorlási szociológiáról és a műveltségnek a társadalmi státuszra gyakorolt hatásáról.¹⁰ Ugyanabban az évben, 1931-ben, Mannheim válaszolt egy, a szociológiai szemináriumán folyó szociográfiai kutatással kapcsolatos kérdőívre, amelyet Ferdinand Tönnies küldött szét. Válaszában Mannheim többek között megemlíti egy résztvevő megfigyelés alapján készített tanulmányt a választási magatartásról, egy disszertációt a világnézetéről és a sajtóról, valamint egyéb munkákat külföldi diákokról és idegenekként szerzett tapasztalataikról, az új intézményeknek – beleértve a felnőttképzés intézményeit – társadalmi mobilitásra gyakorolt hatásairól. És végül Mannheim megemlíti Nina Rubinstein politikai emigránsokról szóló munkáját, valamint Margarethe Freudenthal házgazdaságról szóló munkáját. (TÖNNIES 1931, 607–610.; HONEGGER 1989; RUBINSTEIN 2000; MATTHIESEN 1989; KETTLER–MEJA 1993, 5–55.; KETTLER–MEJA 1995, 132–135.) Mivel Mannheim kérdőív-jelentését kétségtelenül meghatározta taktikai nézőpontok is, fontos az általa inspirált disszertációkat közelebbről megvizsgálni.

A Mannheim által kezdeményezett doktori munkák – közülük többet csak Mannheim nemzetiszocialisták általi menesztése után fejeztek be – a szociológiai elemzés kísérleteiként értelmezik magukat, s a mannheimi veretű kultúraszociológia koncepcióit olvasztják egybe a Max vagy Alfred Webertől átvett fogalmi elemekkel, amelyeket aztán a modern vagy kortárs történelem témáira alkalmaznak. Ahol szellemi termékek jelentik a témát, ott ezeket „immanens” interpretáció helyett a „külső szemléletnek” vetik alá – a fókusz most genealógiájukra és funkcióikra helyeződik, nem a szerzők szubsztanciális igényeire (MANNHEIM 1964, 388–407) –, de abban a mértékben, amennyiben tárgyakat ideológiákként interpretálják, tovább már nem korlátozódnak az ideológiai mező és társadalmi korrelációik restriktív modelljének alkalmazására, ahogyan azt Mannheim az *Ideologie und Utopie*-ban kifejlesztette. Elfogadják ugyan Mannheim kritikai kérdéseit, azonban a kutatási eredményekben a feleleteket keresik.

¹⁰Rockefeller Foundation. 1931. [Van Sickles] Suggestions for a German Trip. May 31, 1932. RF/RG2-1932/717/77/617. A Rockefeller Foundation párizsi irodájának memoranduma, amelyben Mannheim kérelmét legalábbis részben támogatják, tartalmazza az Institut für Sozialforschung pozitív értékelését is, amely Max Horkheimer megérkezése óta – tekintettel „az induktív kutatásra szemben a filozófiai spekulációval” – már meg is tette „sokat ígérő” kezdő lépéseit.

Wilhelm Carlé például 1931-es disszertációjában Mannheim feltűnő mulasztásos vétségét korrigálja azzal, hogy a kortárs ideológiai mezőt kiterjeszti a protestáns-nacionalista és katolikus-konzervatív magatartásmintákra, és tíz újságban két eseményt – Walther Rathenau politikailag motivált meggyilkolását és egy fiatalok által elkövetett szexuális gyilkossági botrányt – követ nyomon, majd azért értékeli minőségi szempontból, hogy feltárja a tudósításokban az ideológiai különbségeket. Ezután Carlé megkísérli a felfedezett ideológiai különbségeket a mindenkori újságolvasók eltérő világnézeteivel korrelációba hozni. Käthe Truhelnek a női szociális munkások és a férfi hivatalnokok közötti kapcsolatokról készített munkája a nők gyakorlatorientált perspektíváit is – ebben az esetben az anyai gondoskodás feminista, de katolikus-szociális modelljeit – hasonlóképpen olyan újszerű ideológiai konstrukciókkal magyarázza, melyeket Mannheim maga nem vett figyelembe (KETTNER 2007). Truhel ezen túlmenően a bürokratikus konzervativizmus táborában lévő hasadásokat meghatározott – Mannheim inkább ideáltipikus eljárás módjában nem anticipált – funkció-újításokkal kapcsolja össze. Jacob Katz az első asszimilált zsidók példanélküli ideológiájával foglalkozik (KETTNER–MEJA 2004, 325–347); Nina Rubinstein a francia forradalom utáni politikai emigránsok ideológiai nyelvét vizsgálja (RUBINSTEIN 2004, 195–206); Natalie Halperin a XVIII. századi női irodalom zsánerét elemzi (HALPERIN 1935), Margarethe Freudental pedig a házgazdaság összehasonlító tanulmányát ajánlja, amelyben a női szerepek megértésében rejlő történelmi differenciáknak és osztálykülönbségeknek jár utána (FREUDENTAL 1934/1986). Csak Mannheim leghűségesebb tanítványa, Hans Gerth próbálkozott Mannheim saját munkaterületén egy liberalizmusról szóló tanulmánnyal, amely Mannheim konzervativizmust tárgyaló habilitációs írására támaszkodik (GERTH 1935/1976). Mint ahogy néhány más diák munkájának, Gerth tanulmányának is Mannheim – több más kollégával, közöttük Paul Tillich-hel és Adolf Löwe-vel közösen tartott – liberalizmus-szemináriumán tárgyaltak képezték a kiindulópontját (KETTNER–MEJA 2004, 331–332, 337).

E tanrenden kívüli ad hoc „munkacsoport” olyan haladó diákokra is vonzerőt gyakorolt, mint Hannah Arendt és Günther Stern, aki később Günther Andersként vált ismertté. E „munkacsoport” az aktualitás és ellenőrizhetőség egyesülésének egyfajta intézményes kifejeződése volt, és ez a hírlapírással és a nők státusával kapcsolatban uralkodó mítoszok közötti ellentéteket tematizáló munkákat is jellemezte. Az intellektuális vitákban Löwe és Tillich Mannheim legszorosabb küzdőtársaihoz tartozott, például a vallás kérdéseit, azaz olyan problémákat illetően, amiket Mannheim szaktudományi kutatásaiban szisztematikusan zárójelbe tett. Ám a „munkacsoport” – annak ellenére, hogy a „korai liberalizmus” történelmi témáját vizsgálta –, kétségkívül elfogadta Mannheim átfogó tervezetét is, amely a szellemi élet diákokat és tanárokat egyaránt motiváló sürgető feladatai és a tudományos munkálkodás erőforrásai között tátongó nagy réseket hivatott összezárni. Az ugrópont általában a gondolkodásnak – a két antagonisztikus típus számára karakterisztikus – fajtája közötti kölcsönhatás, tehát komplementaritásuk marad. A szintézis nem éri el az értelmiségiek és tudósok összeolvadását az egyetemen – vagy a belsőleg komplex emberen belül, aki egyidejűleg él mindkét világban –, hanem egyfajta tárgyalási szerkezet, amely leírható mind a távolságtartás, mind az együttműködés ismertetőjegyével.

Alfred Weber és Mannheim Károly pontosan ebben egyeztek meg, amikor egy olyan cselekvési módnál horgonyoztak le, amely azután Mannheim számára hozzáférhetővé tette az egyetemet és bámulatra méltó felemelkedésének alapjává vált. Weber saját,

bizonyára komplex indítékai a kihaló félben lévő akadémiai mandarin stílussal szembeni tartós ellenszenvében és a német politikán belüli új kezdetek iránti nyitottságában gyökereztek, teljesen eltekintve itt az eleven és bátor főekkel kapcsolatos szimpátiájától. Weber stratégiája a heidelbergi társadalomtudományi intézetben két új, fontos tanulmány témája és ebben a dolgozatban már csak ezért sem szükséges tárgyalni (DEMM 2003).¹² Ezért itt meg kell elégednünk Max és Alfred Weber rövid vázlatos összehasonlításával. Max Weber pontosan úgy vonzódott az értelmiséghez, mint testvére, Alfred, és a Marianne Weber által vezetett kör a merész gondolkodás és izgalmas gondolkodók menedéke volt. De amikor Lukács, e csoport briliáns és sokat dicsért tagja Max Weber támogatásáért folyamodott habilitációs terveinek megvalósításával kapcsolatban, Weber kertelés nélkül azt kívánta, hogy Lukácsnak fel kell hagynia az esszéírással. Ehelyett hozzá kell fognia egy rigorózus tudományos értekezés megírásához. Amikor Mannheim hat évvel később Alfred Weberhez intézte saját habilitációs kérelmét – akivel a Lukáccsal való korábbi szoros ismeretsége révén hamarosan közvetlen bizalmas kapcsolatba került és röviddel ezután, Lukácshoz hasonlóan, Heinrich Rickert őt is elutasította mint habilitánst –, Webernek volt ugyan némi kétsége Mannheim grandiózus ambícióit és inkább lazább tudományos eljárás módját illetően, azonban rögtön világossá tette, hogy Mannheim még nem megírt munkáját máris elfogadottnak tekintheti, mivel végtére is egy érett ember, aki egészen világosan tudja, hogy mit tesz. Alfred Weber természetes előszeretettel viseltetett a különbözőség iránt, és ráadásul nem az iskolateremtő professzor, hanem egy intézményt kiépítő amerikai dékán ösztönével rendelkezett. Felismerte a minőséget, és kész volt az ezzel kapcsolatos elkerülhetetlen problémákkal és konfliktusokkal dűlőre jutni.

Peter Nettl 1970-ben ír az értelmiségiek és tudósok közötti kapcsolatokban lévő „disszenzus-szerkezetek” intézményesüléséről. Mint annak idején Mannheim, ő is a gondolkodás gyakran alapvetően különböző útjaira és tárgyaira, a közöttük lévő kölcsönhatásra és azokra a feszültségekre koncentrált, amelyek szokásosan létrehozzák együttélésüket a diszciplináris szerkezeteken belül és az egyetemen (NETTL 1970, 57–134).¹² Mannheim disszenzus helyett székspszisról és distanciáról beszélt, Nettl fogalma azonban megmagyaráz egy döntő mozzanatot: a sematikus tudományok reflexív felülvizsgálata maga is már a disszenzus egy fajtája, s erős és gyakran ütköző reakciókat produkál. És a disszidensek tudva lévően egymás között is notóriusan és mániákusan vitatkoznak, még akkor is, ha éppen nem szenvednek egy szörnyű vereségtől és annak utóhatásaitól. Mannheim ugyan a weimari társadalmi gondolkodás sztárja volt, de vitatták is és küzdöttek ellene. De egyáltalán hogyan is lehetett volna a weimari értelmiségieket másként reprezentálni?

Fordította Cs. Kiss Lajos

¹¹ Ehhez lásd tovább a Reinhard Blommert gyakran ösztönző egyes tanulmányait is (BLOMMERT 1999).

¹² A nagyon korán elhunyt társadalomtudós e briliáns és különösen fontos esszéje sajnálatos módon gyakorlatilag feledésbe merült. Az egyetemeken a késői hatvanas években kialakult konfliktusokról tett inkább elavult záró megjegyzések ellenére – amelyek az esszét közlő antológia tulajdonképpeni indítékul szolgáltak –, Nettl teoretikus belátásai és az egybegyűjtve prezentált történelmi esetek máig példaérvényűek.

IRODALOM

- ADORNO, Theodor W. 1986. Neue wertfreie Soziologie. Aus Anlaß von Karl Mannheims „Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus“ In Adorno, Theodor W.: *Vermischte Schriften* I. [Gesammelte Schriften 20/1], Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BLOMMERT, Reinhard 1999. *Intellektuelle im Aufbruch*. München: Hanser.
- CARLÉ, Wilhelm 1931. *Weltanschauung und Presse. Eine soziologische Untersuchung*. Leipzig: C. L. Hirschfeld.
- DEMM, Eberhard 1999.: *Von der Weimarer Republik zur Bundesrepublik*. Düsseldorf: Droste.
- DEMM, Eberhardt (Hrsg.) 2003. *Soziologie, Politik und Kultur. Von Alfred Weber zur Frankfurter Schule*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- ENDRESS, Martin – Srubar, Ilija (Hrsg.) 2000. *Karl Mannheims Analyse der Moderne. Mannheims erste Frankfurter Vorlesung von 1930*. Opladen: Leske – Budrich.
- FREUDENTAL, Margarethe 1986/1934. Gestaltwandel der städtischen, bürgerlichen und proletarischen Hauswirtschaft. Frankfurt am Main: Ullstein.
- GÁBOR, Éva 1996. *Mannheim Károly levelezése. 1911–1946*. Budapest: Argumentum – MTA Lukács Archívum.
- GERTH, Hans 1976/1935. *Die sozialgeschichtliche Lage der bürgerlichen Intelligenz um die Wende des 18. Jahrhunderts*. Göttingen.
- Gesuch des Dr. Karl Mannheim um Einbürgerung, 25. März 1929. Badisches Staatsministerium Nr. 3207. Badisches Generalarchiv Karlsruhe. In Kettler, David – Meja, Volker: *Karl Mannheim and the Crisis of Liberalism*.
- GLUCK, Mary 1985. *Georg Lukács and his Generation 1900–1918*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- HALPERIN, Natalie 1935. Die deutschen Schriftstellerinnen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Versuch einer soziologischen Analyse. Quakenbrück. Handelsdruckerei C. Trute.
- HONEGGER, Claudia 1989. Die ersten Soziologinnen in Frankfurt. In Steinert, Heinz (Hrsg.): *Die (mindestens) zwei Sozialwissenschaften in Frankfurt und ihre Geschichte*.
- HORKHEIMER, Max 1987. Ein neuer Ideologiebegriff? In Horkheimer, Max: *Phiosophische Frühschriften 1922–1932*. Gesammelte Schriften Band 2. Frankfurt am Main: Fischer.
- KARÁDI, Éva – VEZÉR, Erzsébet (Hrsg.) 1985. *Georg Lukács, Karl Mannheim und der Sonntagskreis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KATZ, Jacob 1972. Die Entstehung der Judenassimilation in Deutschland und deren Ideologie. In Jacob Katz: *Imagination and Assimilation. Studies in Modern Jewish History*. Farnborough: Westmount.
- KETTLER, David 1967. Sociology of Knowledge and Moral Philosophy: The Place of Traditional Problems in the Formation of Mannheim's Thought. *Political Science Quarterly* LXXXII, September.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 1987. Schattenseiten einer erfolgreichen Emigration: Karl Mannheim im englischen Exil. In *Fluchtpunkte des Exils. Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch*. 5. Band. München.
- KETTLER, David – MEJA, Volker – STEHR, Nico 1990. Rationalizing the Irrational: Karl Mannheim and the Besetting Sin of German Intellectuals. *American Journal of Sociology* 95, 6.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 1993.: Their own 'peculiar way': Karl Mannheim and the Rise of Women. *International Sociology* 8/1 (March).
- KETTLER, David – MEJA, Volker 1995. *Karl Mannheim and the Crisis of Liberalism*. Transaction.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 2001. Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge. In Ritze, Georg – Smart, Barry (eds.): *Handboock of Social Theory*.
- KETTLER, David (ed.) 2002. *Essays from the „No Happy End“ Workshop*. Berlin: Galda – Wilch.
- KETTLER, David 2002. Exile goes to College. In Kettler, David (ed.): *Essays from the „No Happy End“ Workshop*.
- KETTLER, David 2003. The Secrets of Mannheim' Success. In Demm, Eberhardt (Hrsg.): *Soziologie, Politik und Kultur. Von Alfred Weber zur Frankfurter Schule*.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 2006. Karl Mannheim. 1893–1947. In Scott, John (ed): *Fifty Key Sociologists: The Formative Theorists*.
- KETTLER, David 2003. Self-Knowledge and Sociology: Nina Rubinstein 's Studies in Exile. In Timms, Edward – Hughes, Jon (eds.): *Intellectual Migration and Cultural Transformation*.

- KETTLER, David 2007. *Women and the State: Käthe Truel and the Idea of a Social Bureaucracy*. Forthcoming.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 2004. Karl Mannheim's Jewish Question. History, Sociology and the Epistemics of Reflexivity. In *Simon Dubnow Yearbook* 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KLINGEMANN, Carsten 2000. Debatte um Soziologie und Nationalsozialismus. In Martin, Endreß – Srubar, Ilja (Hrsg.): *Karl Mannheims Analyse der Moderne*.
- KRACAUER, Siegfried 1995. Die Wissenschaftskrisis. In Siegfried Kracauer: *Das Ornament der Masse: Essays*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LAUBE, Reinhard 2004. *Karl Mannheim und die Krise des Historismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- LICHTBLAU, Klaus 2004. *Kulturkrise und Soziologie um die Jahrhundertwende: Zur Genealogie der Kultursoziologie in Deutschland*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LOADER, Colin 1985. *The Intellectual Development of Karl Mannheim: Culture, Politics and Planning*. Cambridge: CUP.
- LOADER, Colin – KETTLER, David 2002. Karl Mannheim's Sociology as Political Education. New Brunswick NJ: Transaction.
- MANNHEIM, Karl 1932 *Die Gegenwartsaufgaben der Soziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- MANNHEIM, Karl 1953. The German Sociology 1918–1933. Essays in Sociology and Social Psychology. New York: Oxford University Press.
- MANNHEIM, Karl 1964. *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolf. Berlin – Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag.
- MANNHEIM, Karl 1964. Seele und Kultur. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*.
- MANNHEIM, Karl 1964. Historismus. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*.
- MANNHEIM, Karl 1964. Das Problem der Generationen. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*.
- MANNHEIM, Karl 1964. Ideologische und soziologische Interpretationen der geistigen Gebilde. In Mannheim, Karl: *Wissenssoziologie*.
- MANNHEIM, Karl 1980. *Strukturen des Denkens*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- MANNHEIM, Karl 1984. *Konservativismus. Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- MANNHEIM, Karl 1985. Heidelberger Briefe. In KARÁDI–VEZÉR 1985.
- MANNHEIM, Karl 1993. The Sociology of Intellectuals. *Theory, Culture & Society* 10/3.
- MANNHEIM, Karl 2001. *Sociology as Political Education*. New Brunswick NJ: Transaction.
- MANNHEIM, Karl 2001. Lectures on Method. In Mannheim, Karl: *Sociology as Political Education*.
- MANNHEIM, Karl 2000. Allgemeine Soziologie. In Martin, Endress – Srubar, Ilja (Hrsg.): *Karl Mannheim und Analyse der Moderne*.
- MANNHEIM, Karl 2004. Wissenschaft und Jugend. In Laube, Reinhard: *Karl Mannheim und die Krise des Historismus*.
- MATTHIESEN, Ulf 1989. Kontrastierungen/Kooperationen: Karl Mannheim in Frankfurt (1930–1933) In Heinz Steiner (Hrsg.): *Die (mindestens) zwei Sozialwissenschaften in Frankfurt und ihre Geschichte*.
- MERTON, Robert K. 1957 Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge. In Merton, Rober K.: *Social Theory and Social Structure*. Revised and Englarged Edition. Glencoe: The Free Press.
- NETTL, Peter J. 1970. Ideas, Intellectuals and Structures of Dissent. In Reiff, Philip (ed.): *On Intellectuals*. Garden City – New York: Doubleday.
- NEUMANN, Franz L. 1953. The Social Sciences. In Neumann, Franz L. et al: *The Cultural Migration. The European Scholar in America*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 4–26.
- RITZE, Georg – SMART, Barry (eds.) 2001. *Handbook of Social Theory*. London: Sage.
- Rockefeller Foundation. 1931. [Van Sickles] Suggestions for a German Trip. May 31, 1932. RF/RG2-1932/717/77/617.
- Rockefeller Foundation for the Social Sciences in Germany Fellowship Advisory Committee dokumentumai: RF/1.1/717/20/186; RF RGB-1932/717/77/617; RF1. 2/717/115/155; Bryce Wood Horkheimerrel és Franz L. Neumann 1948. január 8-án készült interjújának memorandumja: RF/ (RG2-1948/717/428/2888) 8 jan 48.
- RUBINSTEIN, Nina 2000. *Die französische Emigration nach 1798. Ein Beitrag zur Soziologie der politischen Emigration*. Graz: Nausner & Nausner.
- SCOTT, John (ed.) 2006. *Fifty Key Sociologists: The Formativ Theorists*. London: Routledge.

- SIMMEL, Georg 1913. An Herrn Professor Karl Lamprecht. *Die Zukunft* 83.
- TIMMS, Edward – HUGHES, Jon (eds.) 2004. *Intellectual Migration and Cultural Transformation*. Wien – New York: Springer.
- TÖNNIES Nachlaß 1931. Mannheim to Tönnies. April 4, 1931, Nachlaß Tönnies, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek Kiel, Cb 54.61: 3.1.
- TRUHEL, Käthe 1934. *Sozialbeamte. Ein Beitrag zur Sozioanalyse der Bürokratie*. Sagan: Benjamin Krause.
- STEINER, Heinz (Hrsg.) 1989. *Die (mindestens) zwei Sozialwissenschaften in Frankfurt und ihre Geschichte*. Frankfurt am Main: Sonderband.
- WEBER, Alfred 1922. Die Not der geistigen Arbeit. *Schriften des Vereins für Sozialpolitik*.